

Maatschappelijke betekenis van het gildewezen

Lezing gehouden voor de Orde van den Prince in Dordrecht
op 24 augustus 2011

Eric Palmen

Dames en heren,

In de komende drie kwartier wil ik een zo volledig mogelijk beeld schetsen van de maatschappelijke betekenis van de gilden in de vroegmoderne samenleving, met het accent op Dordrecht en hier en daar een uitstapje naar de rest van de Republiek. Dat doe ik door een onderscheid te maken in de economische, sociale, culturele en politieke betekenis van het gildewezen. In 1910 publiceerde Petrus Johannes Blok een beroemd geworden artikel over de gilden in de Republiek en beweert daarin onder andere het volgende:

In de eerste plaats waren de middeleeuwsche gilden in onze steden vereenigingen van industrieelen aard, die ten doel hadden de bevordering der stoffelijke belangen harer leden.

Volgens Blok vertegenwoordigden de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw vooral de *materiële* belangen van de gildebroeders. Het gilde was op de eerste plaats een *collogium officium*, een verenigingsverband van ambachtslieden. De nadruk in de historiografie heeft daardoor op de economische betekenis van het gildewezen gelegen. U leerde vroeger vast op school van de meesterproef en het onderscheid tussen gildemeesters en gildeknappen. Het ging vooral om de bescherming van de eigen nering tegen de concurrentie van buitenaf. De gilden wilden de arbeidsmarkt reguleren, door de toestroom van onderop te beperken. Met de meesterproef werd de kwaliteit van de geboden diensten gewaarborgd. Zeker, dit waren zonder meer belangrijke aspecten van het gildewezen. We doen het fenomeen echter tekort als we *alleen maar* aandacht besteden aan zijn economische doelstellingen. Het gilde was ook een broederschap, afstammend van het Middelnederlandse *gild*: een geestelijke broederschap of confrérie, vaak met de betekenis van begrafenisgenootschap. Sporen van die Middelnederlandse connotaties vinden we terug in het gildewezen van de zeventiende en achttiende eeuw. Tenminste, daarvan hoop ik u met mijn voordracht te overtuigen. Daarbij komt er voor Dordrecht nog een ander belangrijke aspect de hoek omkijken: dat van de politiek. In de stedelijke samenleving van Dordrecht had het gildewezen een politieke betekenis; de gilden waren – althans formeel – vertegenwoordigd in het Dordtse stadsbestuur. Om de ambitieuze doelstelling van mijn voordracht waar te kunnen maken, ligt er dus behoorlijk wat werk aan de winkel. Laten we beginnen.

Afb.1 Detail van het gildegraf van de schoenmakers in de Grote Kerk van Dordrecht

U kijkt al een tijdje tegen een foto aan die achter mij is geprojecteerd – een detail van de zerkenvloer uit de Grote Kerk van Dordrecht. Het is een gildegraf, namelijk dat van de schoenmakers. En daarmee stuiten we meteen op een ondergewaardeerd aspect van het gildewezen in de vroegmoderne samenleving. Het moge zo zijn dat het gilde op de eerste plaats een verenigingsband van ambachtslieden was, maar dan moeten we ons wel een voorstelling maken van de betekenis, de zingeving die in de vroegmoderne periode voor de persoonlijke identiteit aan het *ambacht* werd ontleend. Bij de begrafenis van een gildebroeder stond het gilde pontificaal in het centrum van de belangstelling, niet de familie. Tijdens de zogeheten *opheve* waren de confraters verplicht acte de présence te geven bij de begrafenis van een gildebroeder. Op afwezigheid stonden boetes die varieerden van vier stuivers in het metselaarsgilde tot twaalf stuivers in het lakenkopersgilde. De gildeknecht, meestal het jongste lid, moest er streng op toezien dat de gildebroeders bij de *opheve* aanwezig waren. De broeders verzamelden zich voor het huis van de gestorvene, waar de *ceel* werd voorgelezen, de naamlijst van het gilde. Na het aflezen van de cedel droegen de jongste leden de baar naar buiten. Vervolgens trok de rouwstoet naar het gemeenschappelijke gildegraf. De gildebroeders behoorden in gepaste kledij ter *opheve* te komen. Zo schreef het lakenkopersgilde een

Afb.2 Het gildegraf van de schoenmakers in de Grote Kerk van Dordrecht

Afb.3 Het gildegraf van de bakkers in de Grote Kerk van Dordrecht

lange zwarte rouwmantel voor. Achter de baar liepen de regerende dekens, gevolgd door de gildebroeders, opgesteld naar het jaar van hun intrede. Behalve het doodskleed werd ook het begrafenischild van het gilde megedragen.

De meeste gilden hadden in de Grote Kerk hun gemeenschappelijke graf. Zo treffen we in het zuidertransept vijf gildekapellen aan: de Sint-Ponciaalskapel van de lakenkopers, de Sint-Nicolaaskapel van de kooplieden, de Sint-Aubertuskapel van de bakkers, de Sint-Annakapel van de bontwerkers en de Sint-Stevenskapel van de ververs. In het noordertransept beschikten alleen de viskopers over een kapel: de Sint-Andreaskapel. Rechts van de toren lagen de zeven graven van het schoenmakersgilde, herkenbaar aan de inscripties in de grafzerken die ik u zojuist heb getoond. De graven van de bakkers liggen tegenover hun Sint Aubertuskapel, te herkennen aan de gekruiste schieters waarmee de broden in de oven werden geschoven. Volgens de grafboeken hadden ook de schrijnwerkers, huistimmerlieden, smeden, bontwerkers en chirurgijns hun gemeenschappelijke gildegraf onder de zerkenvloer van de Grote Kerk, allen gesitueerd rond *de buyck van de kerkc*, zoals het schip zo mooi in het grafboek wordt genoemd. In de ornamentiek van de graven, kapellen, begrafenischilden en doodskleden treffen we tal van verwijzingen aan naar de maatschappelijke functies van de gilden in de vroegmoderne samenleving. De schutspatroon was de centrale figuur waarmee het gilde zich aan de buitenwacht presenteerde. In de kapel van de viskopers zien we Sint-Andreas en in de Sint-Nicolaaskapel van de kooplieden bevindt zich een rozet van hun schutspatroon. Het begrafenischild van het bakkersgilde draagt een afbeelding van Sint-Ausbertus, met een hert, jachthoorn en twee planken met broden naast zich. Ook andere religieuze of mythologische thema's werden in de ornamentiek verweven. Het tappersgilde had zijn begrafenischild met Bachus verlucht en op het begrafenischild van het fruiteniersgilde treffen we zowaar een afbeelding van Adam en Eva aan, kennelijk in een staat na het consumeren van de verboden appel. Vanzelfsprekend werd in de ornamentiek een belangrijke plaats ingeruimd voor het ambacht zelf. In de Sint-Aubertuskapel van de Grote Kerk zien we een schitterende rozet van een bakker die een aantal broden in de oven schuift. Het viskopersgilde lardeerde zijn begrafenischilden, acht in getal, met riviergezichten op Dordrecht en in de Sint-Andreaskapel treffen we een fresco aan waarop een viskoper staat afgebeeld, met twee forse zalmen in zijn knuisten, wellicht gevangen in de Merwede.

Het gilde zorgde met zijn begrafenischilden, blazoenen en doodskleden niet alleen voor een

Afb. 4 Rozet van het Sint Nicolaasgilde in de Grote Kerk van Dordrecht Afb. 5 Rozet van het Sint Aubertusgilde

luisterrijke uitvaart, maar stond ook garant voor een graf in de kerk, een voorrecht dat anders voor veel gildebroeders en -zusters niet was weggelegd. De prijzen van de graven in de Grote Kerk varieerden in de achttiende eeuw van 30 tot 264 gulden, een zerk kostte gemiddeld 11 gulden. Voor een modale burger waren die bedragen nauwelijks op te brengen. In ieder geval stonden ze in geen verhouding met de recognities die aan het gilde voor het recht van het graf moesten worden betaald. In het metselaarsgilde bedroeg dat recht drie gulden voor een gildebroeder en diens weduwe en een gulden en tien stuivers voor een kind. De meeste gilden stelden hun leden in de gelegenheid ook hun vrouwen en kinderen in het gemeenschappelijke gildegraf te begraven. Het lakenkopersgilde bracht voor zijn prestigieuze graf in de Sint-Ponticiaanskapel twaalf gulden voor een volwassene en zes gulden voor een kind in rekening. Het gilde fungeerde, kortom, als een begrafenisassociëteit, waarin de kosten van een uitvaart gezamenlijk gedragen werden.

Ook op het gebied van de sociale zekerheid kwam de organisatie van die solidariteit tot stand. Wanneer gildebroeders en -zusters als gevolg van ziekte niet in staat waren om te werken, mochten zij aanspraak maken op een vast bedrag aan ziekgeld. Om deze onderlinge bijstand te kunnen financieren, doneerde ieder lid per week enkele stuivers in de gildebuis. Zo betaalden de wolspinners twee stuivers per week en keerden drie gulden aan een zieke gildebroeder uit. De meeste gilden beperkten de onderstand tot de eerste zes weken van de ziekte. Daarna

hadden de dekens de mogelijkheid het ziekgeld voor nog eens een duur van zes weken te verlengen. Op grond van borderellen van het kuipersgilde weten we dat ook langdurig zieken werden ondersteund. De lakenkopers zetten de onderstand van langdurig en ongeneeslijk zieke gildebroeders zes maanden voort en keerden na die periode eenmalig zes gulden uit, zo lezen we in hun keur. Het enige Dordtse gilde dat over een heuse pensioenregeling beschikte was dat van het grootschippersgilde. Gildebroeders die de leeftijd van zestig jaar hadden bereikt en minstens dertig jaar lid van het gilde waren geweest, mochten aanspraak maken op zogeheten oude-mannengeld.

De gilden probeerden door een uitgebreid boetestelsel het solidariteitsbeginsel dat aan de gildebus ten grondslag, te waarborgen. Gildebroeders of -zusters die weigerden ziekgeld te betalen, kregen een geldboete of een verbod op het aannemen van werk. Lakenwevers betaalden bij een eerste weigering een boete van drie en bij een tweede van vijf stuivers. Wanneer zij de collecteurs beledigden die voor de inning van het ziekgeld waren uitgezonden, kregen zij een boete van vijftien stuivers aan de broek.

Dekens hadden het recht de onderstand te weigeren, wanneer zij het vermoeden hadden met een simulant van doen te hebben. De scheepstimmerlieden beboetten vanaf 1705 het misbruik van hun sociale voorzieningen met een zilveren dukaton (ongeveer drie gulden). De dekens van het schoenmakersgilde eisten nadrukkelijk een doktersbriefje van een chirurgijn of een heelmeeester voordat er ziekgeld werd uitgekeerd.

Zowel de opheve als de gildebus zijn financieringssystemen die te vergelijken zijn met ons moderne verzekeringswezen. Gildebroeders en -zusters stonden voor elkaar in met hun wekelijkse donaties en bekostigden de sociale zekerheid waarvan zij op een kwade dag wellicht zelf afhankelijk zouden zijn. De diaconale zorg voor de armen stond in geen verhouding met de hoogte van het ziekgeld dat in de gilden werd uitgekeerd. De Oudraad van Dordrecht, het stadsbestuur of de vroedschap van de stad, probeerden gilden te enthousiasmeren een gildebus op te richten, indien ze daarover nog niet beschikten. In 1768 werd op initiatief van Pieter Matthijs Beelaerts, Mattheus Rees en Matheus Onderwater een gildebus voor het zakkendragersgilde opgericht. De regenten hoopten daarmee de diaconie van de Nederduits gereformeerde gemeente, die in de tweede helft van de achttiende eeuw in zwaar weer verkeerde, te ontlasten.

Behalve deze mechanische solidariteit stond het gilde ook garant voor meer affectieve vormen van saamhorigheid. Afhankelijk van de financiële middelen van het gilde, stemden de confraters een keer per jaar over het organiseren van een *vrolijke maaltijd* of *gildetering*. Veelal werd de naamdag van de schutspatroon aangegrepen voor het houden van een ware slemppartij. De kuipers hielden hun gildetering op Sint-Ewoutsdag, de lakenkopers teerden op Sint-Ponciaansdag in de Sint-Jorisdoelen. Wat er zoal werd geconsumeerd? Schapen- en kalfsvlees, speenvarken, parelhoenders, kalkoenen, snippen, duiven, eenden, zalm, steur, wijting, radijs, sinaasappels, asperges, groene en witte kazen, eierkoeken, en dat geserveerd met het nodige witte- en tarwebrood en begeleid met vele stopen wijn en vaten bier.

De Dordtse kerkenraad nam vanaf 1625 openlijk aanstoot aan deze vrolijke maaltijden, of die nu door de gilden, de schutterijen of de buurtschappen werden georganiseerd. De kerkenraad wenste actief ingrijpen van de Oudraad in de gildeteringen. Met name de schending van de zondagsrust was hem een doorn in het oog. Zo maakten de hoedenmakers het in 1631 wel heel erg bont, toen zij op Pinksteren de predicatie in de Augustijnenkerk door hun vrolijke maaltijd in het Hof verstoorden.

De bemoeienis van de Dordtse kerkenraad met de Bourgondische uitspattingen die binnen gildeverband plaatsvonden, maakten deel uit van een groter collectief van maatregelen dat vanaf het midden van de zestiende eeuw ondernomen werd. Profaan spreken (vloeken en zweren), de heiliging van de zondagsrust, straatschenderij, vagabondisme, bedelarij en buitensporigheid in het lichamelijke (zoals eten en drinken, de zinnelijke lusten, maar ook uitbundig lachen en huilen) werden aan een beschavingsoffensief onderworpen; in mijn boek *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam* wijd ik er een hoofdstuk aan. Uit het feit dat de Kerkenraad zijn verzoek van 1625 in de loop van de zeventiende eeuw meermaals heeft herhaald, maar ook uit de rekeningboeken van verschillende gilden blijkt dat het offensief niet al te succesvol moet zijn geweest. De bestedingen aan vrolijke maaltijden komen daarin vrijwel ieder jaar terug.

Het gezelligheidsaspect was dus een wezenlijk onderdeel van de maatschappelijke betekenis van het gilde. Het gildehuis was een oord van samenkomst waar kennis werd gedeeld, waar werd gekeuveld en een pijpje gerookt. De stad heeft de nodige getuigenissen van deze gildehonken bewaard, met wat mij betreft het absolute hoogtepunt: het gildehuis van de viskopers in de Visstraat, met karakteristieke details als de gevelsteen van de zalm boven de

Afb. 6 Gildebeker van het Wijnkopersgilde van Rotterdam

toegangspoort en aan de linkerzijde van de voorgevel en het riviergezicht aan de rechterzijde. De gevelstenen van de oude gildehuizen van de grootschippers treffen we in de Wijnstraat aan, op nummer 19 om precies te zijn, en die van het kleinschippers aan de Riedijk nummer 100. In de schilderkunst van de zeventiende en achttiende eeuw is het sociabiliteitsaspect van het gildewezen – naast de vereeuwiging van de dekens van het gilde, met topstukken als *Overlieden van het Haarlemse Sint-Lucasgilde* van Jan de Braij uit 1675 en de *Overlieden van het Amsterdamse chirurgijngsgilde* van Nicolaes Maes uit 1680 – een geliefd thema, denk aan de *Anatomische Les* van Rembrandt uit 1632 of die van Cornelis Troost uit 1728. Het jaarlijkse ritueel van de vrolijke maaltijden heeft een schat aan materiële cultuur opgeleverd, want in de aanschaf van bestek en serviesgoed werden kosten noch moeite gespaard.

De dekens van de gilde hadden het recht vergaderingen uit te schrijven wanneer zij daartoe een noodzaak zagen. Tijdens deze zogeheten *morgenspraak* mochten de gildebroeders zich uitspreken over kwesties die binnen het gilde werden geagendeerd. Veelal betrof dat branchegerichte aangelegenheden. Zo bespraken de metselaars in het groot aantal vergaderingen dat zij in 1786 belegden de acties die zij tegen de zogenaamde buitenlui wilden ondernemen, metselaars die niet bij het gilde waren aangesloten en in de omringende waarden van Dordrecht inbreuk pleegden op het gildemonopolie van de Dordtse metselaars. Ik kom daar later nog op terug.

De morgenspraak werd ook ingezet als instrument voor buitengerechtelijke geschilbeslechting. Een gildebroeder die een geschil had met een confrater kon tijdens de morgenspraak de arbitrage van de dekens inroepen en een dwingende uitspraak in de kwestie verlangen. Civiele zaken werden in principe door het gilde zelf afgehandeld, zonder tussenkomst van een rechter. Gildebroeders die een geschil hadden, legden een evenredig bedrag voor de procedure in. Wie in het ongelijk werd gesteld, verbeurde zijn inleg en moest zich op straffe van een geldboete bij de uitspraak neerleggen.

Tijdens de vergaderingen mocht er niet gerookt, gedronken of gedobbeld worden. De dekens hieven op alle vormen van verbaal en fysiek geweld een boete. Zweren en vloeken was uit den boze. Een gildebroeder die in het Sint-Lucasgilde zijn confrater tijdens de morgenspraak beledigde, kreeg daarvoor een boete van 30 stuivers. Wanneer hij een beschuldiging aan het adres van een confrater niet hard kon maken, verbeurde hij hetzelfde bedrag. In de keuren op de gilden werden verschillende gradaties met naam en toenaam genoemd en

beboet naar de ernst van het vergrijp. Het schrijnwerkersgilde maakte het wel heel erg bont. Ondanks de exorbitant hoge boetes op het gebruik van de vuisten raakten de gemoederen in hun morgenspraak zo dikwijls verhit dat de Oudraad in 1656 een overman aanstelde, een toezichthouder, in de persoon van Michel van Feltum, die de vergaderingen in goede banen moest leiden.

De Oudraad van Dordrecht aanschouwde de traditie van de morgenspraak met het nodige wantrouwen, want de vergadering droeg het gevaar in zich uit te groeien tot een bron van politieke onrust. De Dordtse gilden konden zich formeel op een zekere invloed op het stadsbestuur beroepen. Die traditie gaat terug tot de veertiende eeuw. Op 19 februari 1386 kwam voor het eerst een college bijeen dat een institutioneel karakter in de geschiedenis van Dordrecht zou krijgen: dat van de Goede Lieden van Achten. De leden werden door de dekens van de verschillende gilden gekozen, later voorgedragen, met als oogmerk *om ruste ende guede acoert mit malcanderen in der stede te behouden tot ons liefs heren ere ende der stede ende des gemenen coepmans orbaer ende profijt*.

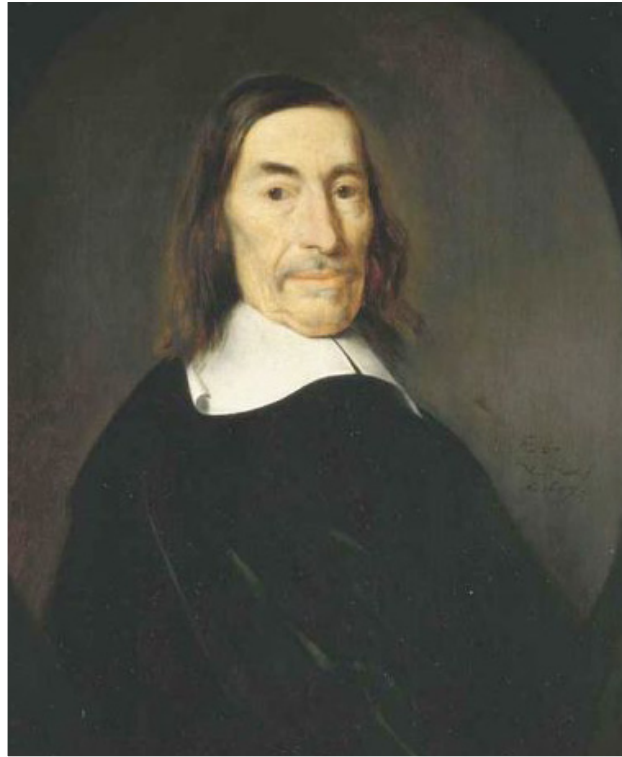
Het Dordtse College van Achten was daarmee het enige politieke lichaam in een Hollandse stad dat formeel gezien de invloed van de gilden, en daarmee die van de gewone burgerij, op het stadsbestuur waarborgde. Op grond van een grootschalig prosopografisch onderzoek dat we in het kader van het Project Stadsgeschiedenis Dordrecht in 1994 en 1995 hebben verricht, weten we dat het College van Achten veelal de opmaat was tot een ambtelijke carrière in het Dordtse. Meer dan de helft van de Achten schopten het in een latere fase van hun loopbaan tot schepen of zelfs burgemeester van de stad. De leden van het College van Achten werden net zozeer gerekruteerd uit de Dordtse regentenfamilies als de andere regeringscolleges van de stad, zoals de Oudraad of de Schepenbank. We kunnen daarbij denken aan de familie De Witt, Van Beveren, Van den Burch, Hallincq, Pompe van Meerdervoort en Repelaar, om er maar een paar te noemen. Jacob de Witt, vader van Johan en Cornelis, begon op 31-jarige leeftijd zijn politieke loopbaan als Acht. Formeel werd hij daartoe gekozen door de dekens van het houtkopersgilde, de nering die de familie ooit had groot gemaakt. Twee jaar later, in 1620, werd hij voor het eerst als schepen gekozen en in 1639 bekleedde hij voor het eerst de post van burgemeester. Het College van Achten was dus eveneens niet ontkomen aan een zekere erosie van zijn oorspronkelijke intenties en werd geslachtofferd aan een fenomeen dat D.J. Roorda in zijn beroemd geworden boek *Partij en factie* uit 1961 heeft aangeduid als het

Afb. 7 Jan de Bray: Overlieden van het Haarlemse Sint-Lucasgilde (1675).

Afb. 8 Nicolaas Maes: Overlieden van het

Afb.9 Jacob de Witt, vader van Johan en Cornelis

aristocratiseringsproces. Regenten maten zich een aristocratisch voorkomen aan - in de vorm van levensstijl, heerlijke titels en rentenierschap - en probeerden door het voeren van een straffe huwelijkspolitiek de gelederen van de politieke macht te sluiten. Wat niet wegneemt dat het Dordtse gildewezen in ieder geval het *air* had van een politieke machtsfactor van betekenis in het lokale stadsbestuur, en zo nu en dan werd die macht geclaimd. In de partijstrijd tussen de patriotten en de orangisten in de jaren tachtig van de achttiende eeuw werd de morgenspraak aangegrepen om politieke debatten te voeren en maakten Dordtse gilden op grond van hun historische rechten aanspraak op wat elders in den lande *het volks alvermogen* werd genoemd. De morgenspraak groeide uit tot een platform voor burgerparticipatie. In 1647 en 1650 kende Dordrecht zowaar een aantal gildeoproeren waarin de gilden hun historische rechten hersteld wilden zien. Het oproer werd gevoed door een van de meest briljante pamfletten uit de zeventiende eeuw: *Magasijn van meynedige Ontucht ende Bastard Spaense moedwil*. De anonieme auteur bleek de advocaat Johan van Walen te zijn, die zijn politieke loopbaan als Acht door het gebrek aan clientèle in de kiem zag gesmoord. In het pamflet verzet Walen zich tegen de machtsconcentratie van de families Van Beveren en De Witt. Daarmee werden de traditionele privileges van de gilden geschonden. De gilden hadden de plicht tegen deze *in-etende kancker*, zoals Walen de machtsconcentratie typeerde, in het geweer te komen. De dekens behoorden hun privileges te verdedigen, anders maakten zij zich medeschuldig aan de wetteloosheid waaraan de stad was overgeleverd. Zij waren de hoeders van de invloed van de Dordtse gemeenschap op het stadsbestuur. Walen beroept zich op historische precedents als Willem van Oranje, die in verzet kwam tegen de schending van de privileges door Filips II. De filosofische rechtvaardiging van de opstand is in de veronderstelling van een sociaal contract

gelegen, al laat Walen zich nog niet in dergelijke bewoordingen uit. Een volk heeft het recht tegen een onrechtvaardig vorst in opstand te komen en hem de macht te ontnemen die hem eens door het volk in handen is gesteld.

Als gevolg van de politieke onrust van de gilden in 1647-1650, mocht een morgenspraak voortaan alleen belegd worden met de uitdrukkelijke toestemming van de Oudraad. De Oudraad vreesde het recht van vrije vergadering en zag in de morgenspraak het gevaar van politieke turbulentie en aantasting van zijn gezag.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw kende het gildewezen zijn eerste criticaster, in de persoon van Pieter de la Court, lakenkoopman in Leiden, die in zijn *Het welvaren van Leiden* uit 1659 het gildewezen de pest noemde voor de stedelijke economie, een stelling die meer cachet kreeg in zijn hoofdwerk: *Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren* uit 1662. Gilden zijn schadelijk, onrechtvaardig en staan de vruchten van de vrije handel in de weg. Hoe terecht was die kritiek? Welke economische invloed hadden de gilden in Dordrecht?

Het bezit van het poorterschap was in Dordrecht een eerste vereiste voor de uitoefening van een beroep. Vrijwel ieder gilde nam in het eerste artikel van zijn keur op dat een gildebroeder poorter van Dordrecht moest zijn. Ten aanzien van het intredegeld werden verschillende tarieven gehanteerd voor *de geboren poorter, zij diegeen die binnen de palen van Zuyl-Hollant geboren zijn, zij die in Zeelant ende in Noorthollnat geboren sijn en uitheemsche*. Naarmate de gildebroeder meer als een vreemdeling werd beschouwd, steeg het intredegeld. Familieleden van gildebroeders en –zusters betaalden slechts een fractie van het intredegeld van een geboren poorter, zij werden ‘bevrijd’, zoals dat heet. Hoewel vrouwen alleen werden toegelaten tot ook toentertijd typisch geachte vrouwelijke sectoren van de stedelijke economie, zoals het fruiteniersgilde, hadden weduwen veelal het recht de nering van hun overleden echtgenoot voort te zetten. In het kramersgilde betaalde een intredend gildebroeder zogeheten *coppoengelt*, waarmee hij zijn echtgenote na zijn dood bevrijdde. Naast het intredegeld moest er in verschillende gilden ook voor het afleggen van de meersterproef worden betaald; in het wolweversgilde bedroeg het salaris voor de proefmeesters maar liefst 10 gulden.

Door middel van het intredegeld probeerden de hoofdliden van de gilden de toestroom van confraters in hun nering te reguleren, waarbij autochtone vakbroeders en familieleden bevoordeeld werden. Die strenge regulatie van de arbeidsmarkt kon er echter ook toe leiden

dat er een tekort aan arbeidskrachten ontstond. In 1607 verzochten de schrijnwerkers gebruik te mogen maken van uitheemse zagers, omdat hun arbeidspotentieel volledig werd gebruikt voor de openbare werken aan de stadsgrachten die in dat jaar plaatsvonden. In 1642 luidden de scheepstimmerlieden de noodklok, toen zij nauwelijks in staat waren aan goede knechten te komen en de knechten die zij hadden moeilijk aan zich wisten te binden.

In verschillende keuren werd het wegkopen van elkanders knechten zwaar beboet; de smeden bepaalden in 1645 hun boete op 6 gulden. We moeten de arbeidsmarktpositie van de meesterknechten dan ook niet onderschatten. In hun kennis en vaardigheden deden zij vaak niet voor hun bazen onder. Zo was het in Dordrecht gedoogbeleid dat de meesterknechten van de scheepstimmerlieden als zelfstandig ondernemers het meeste *out werck* verrichtten, de reparatiewerkzaamheden aan de schepen. Het *out werck* vormde een welkome aanvulling op hun reguliere dagloon. Zij pleegden daarmee inbreuk op het gildemonopolie van hun bazen, maar toen de Oudraad in 1700 overwoog aan deze praktijk een einde te maken, dreigden de meesterknechten met een heuse looneis: als het *outwerck* hun ontnomen werd, wilden zij voortaan voor minder dan 28 of 30 stuivers werken, een dagloon dat onherroepelijk tot het verval van de Dordtse werven zou leiden. De Oudraad bond schielijk in en schikte in het voordeel van de meesterknechten.

Het gildewezen behoorde tot een stedelijke economie die gefocust was op regulering in plaats van concurrentie, op het belang van het collectief in plaats van het entrepreneurschap van het individu. Maar achter dat ideaalbeeld ging een conflictueuze werkelijkheid schuil. Ambachtslieden en kooplieden kwamen regelmatig met elkaar in aanvaring. De kern van de conflicten draaide eigenlijk altijd om hetzelfde: de ambachtsman wilde in zijn nering handel drijven, terwijl de koopman de ambachtelijke afwerking van zijn koopwaar in eigen hand wenste te houden. Lakenkopers en droogscheerders, wijnkopers en kuipers, houtkopers en scheeps- of huistimmerlieden waren door het gildewezen aan elkaar veroordeeld en gedwongen van elkaars diensten gebruik te maken.

Conflicten waren er ook in de verhouding tussen stad en platteland, in de dominantie van de Dordtse gilden op de handel en nering van de omringende waarden van Dordrecht. Reeds de gildebrieff van 1367 kende de Dordtse gilden het gildemonopolie toe *binnen der stede vrihit*, en Karel V verbood in zijn Order op de Buitenningen van 1531 de oprichting van weverijen, leerlooierijen, metsel – en timmerwerkplaatsen zonder het consent van de gilden binnen

Afb. 10 Gevelsteen van het Grootshippersgilde van Dordrecht

de stedelijke vrijheden. Moest een smid in Papendrecht zich aan de gildedwang van zijn Dordtse collegae onderwerpen? Tonis Goessenzoon en Gerrit Adriaenzoon ondervonden in respectievelijk 1538 en 1556 inderdaad dat dat zo was. Zij moesten hun smederijen afbreken, nadat het Dordtse smidsgilde hen voor het gerecht hadden gedaagd. Uit rekeningen van het metselaarsgilde blijkt dat vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw regelmatig controles in de Zwijndrechtse Waard werden uitgevoerd naar ‘onvrije metselaars’ – metselaars die hun gildegemoed niet aan het Dordtse gilde hadden voldaan – en hun opdrachtgevers. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd er door de metselaars en huistimmerlieden een regeling met deze buitenlui getroffen: zij betaalden voortaan een afkoopsom voor hun werkzaamheden op het omringende platteland. (In de rekeningboeken van de gilden treffen we deze inkomsten stevast als die van de *coevaersen* aan, zoals de collegae op het platteland weinig respectvol werden genoemd). Op grond van verschillende processen die voor het Hof van Holland werden uitgevochten, onder andere in 1692 en 1752, weten we dat er onder de ambachtslieden van de omringende waarden het nodige verzet bestond tegen de Dordtse gildedwang. In die jaren

weigerden uitsteedse chirurgijns, metselaars en timmerlieden collectief de afkoopsom te betalen.

De kritiek die Pieter de la Court in 1662 op het gildewezen formuleerde, kreeg in de achttiende eeuw meer voeten in de aarde, in het economische denken van Jacques Turgot en Adam Smith onder andere. Het gildewezen werd meer en meer als een archaisch overblijfsel van een afgesloten tijdperk gezien. Hoewel dat afgesloten tijdperk als een Gouden Eeuw viel te typeren, werd de economische voorspoed toch eerder toegeschreven aan het koene ondernemerschap van de Hollandse koopman dan aan de collectieve dwang en regelgeving van de beroepsgenootschappen. Na de Bataafsche omwenteling, in de staatsregeling van 1798, werden alle gilden, corporaties en broederschappen van neringen, ambachten en fabrieken officieel afgeschaft en kreeg iedere burger het recht een bedrijf op te richten, in welke sector van de economie dan ook, met in achtneming van de regelgeving en kwaliteitseisen uiteraard. Daarmee werd het gildewezen officieel te grave gedragen. Over begraven gesproken, tot 1823 bleven voormalige gildebroeders van het metselaarsgilde gebruik maken van het gemeenschappelijke gildegref in de Augustijnenkerk. De begrafenis cultuur van de gilden heeft de officiële afschaffing van het gildewezen vrij lang overleefd.

Het gezelligheidsaspect van de gilden herkennen we in de oprichting van talloze genootschappen en sociëteiten in den lande, die vaak het woord 'gilde' in hun naam voeren en al dan niet een vrolijke maaltijd organiseren. In die zin doet den Orde van de Prince het gildewezen met deze samenkomst alle eer aan.

Moge het u wel bekomen.